

Estat de la qüestió:

*Democràcia i Revolució,
dos conceptes en la
historiografia andorrana*

Èric Cedrán Martín

Alumne del Grau d'Història, Universitat de Barcelona

Dr. Antoni Vives Riera

Tutor del Treball Final de Grau, Universitat de Barcelona

Juny 2014

Índex

Índex	2
Introducció	3
El 1866: la «Nova Reforma»	6
Els fets de 1881	13
Els fets de 1933	17
El concepte de «Democràcia»	21
El concepte de «Revolució»	26
Conclusions	31
Perspectives de futur	33
Bibliografia.....	35

Introducció

Andorra presenta una singularitat realment única: el seu estudi, és l'estudi d'un país, d'un estat, d'una nació que té una trajectòria política i social equivalent a la dels grans estats veïns però que en canvi, la seva dimensió humana l'enfoca obligatòriament a l'estudi dels pobles, les cases, el quotidià. Obliga a realitzar un exercici de microhistòria per a tractar uns esdeveniments que en altres realitats estatals és propi de la macrohistòria.

És un subjecte històric que al llarg del segle XIX no superaria els 6.000 habitants, i que com la resta d'estats es veuria immers en la tensió entre la tradició i la modernitat i que comportaria canvis polítics, econòmics i socials irremeiablement.

Aquesta singularitat ha captivat a nombrosos historiadors, estudiosos i curiosos ja des del moment coetani dels fets i ha permès construir una base historiogràfica de grans dimensions, tenint en compte l'actual dimensió humana d'Andorra de prop de 70.000 habitants. Historiadors andorrans, però també dels països veïns com Joan Peruga, Ferran Toledano o Martina Camiade, s'han aproximat a l'estudi històric i han contribuït de forma excepcional en l'enriquiment del debat històric d'Andorra.

Les aportacions més recents publicades a partir de la dècada dels anys 70 i que tracten l'època contemporània a Andorra, han posat gran incidència en tractar tres esdeveniments de caràcter polític i social que es donarien al llarg del segle XIX i principis del XX. Aquests tres fets, componen la gran majoria dels articles i monografies publicades fins avui dia, i que s'han assenyalat, en les publicacions que aporten una perspectiva més àmplia de la història, com a fets clau en la trajectòria històrica. Aquests esdeveniments, els més tractats historiogràficament i que per tant tenen una major diversitat d'interpretacions, són els produïts el 1866, 1881 i 1933.

- El **1866**, el Copríncep Episcopal Josep Caixal, signa la «Nova Reforma». Una reforma política que afectà principalment el Consell General, institució de participació ciutadana – tot i que restringida – que assumeix la gestió politico-administrativa d'Andorra. La reforma més destacada pel conjunt de publicacions és la modificació del règim electoral. S'amplia el sufragi passant de ser votants únicament els caps de casa, que conformen l'estament social dels *focs*, a que tots els caps de casa, *focs* i *casalers*, tinguessin dret a elegir els membres de dita institució parlamentària.

- De la mateixa centúria, també s'ha tractat de forma intensiva el període de **1880 a 1881**, en que un grup de persones armades va irrompre al domicili del Síndic obligant-lo a remetre les claus i els segells de la Casa de la Vall, seu del Consell General. Empesos principalment per la conjuntura econòmica, en un intent de modificar el rumb polític i afavorir l'obertura econòmica cap a les concessions de cases de joc. Esdeveniments que certs autors tractaran com a un fenomen polític de «Revolució».

- La mateixa connotació de «revolucionària» serà atribuïda també en un episodi, però ja del segle XX. El **1933**, un grup d'andorrans, després d'haver reclamat una ampliació del cos electoral, va irrompre també a Casa de la Vall on el Consell General es trobava reunit, exigint que fos establert el sufragi universal. Desencadenant una crisi amb els coprínceps tant episcopal com francès.

L'anàlisi individual de les interpretacions d'aquests tres esdeveniments i algunes de les qüestions que els rodegen, permet sondejar les diverses perspectives sota les quals han estat tractats i així obtenir una panoràmica força global del tractament de la història contemporània andorrana.

Aquesta primera panoràmica dels fets, destaca dos conceptes d'estudi que mantenen una vinculació comuna en els tres casos. Per una banda, la presència de dos esdeveniments als quals se'ls hi ha atribuït connotacions revolucionàries, i per un altra, una línia democratitzadora. Aquesta democratització senyalada s'iniciaria amb l'obertura del sufragi promogut per la Nova Reforma de 1866 i segueix ampliant-se amb la reforma de 1933 cap al sufragi universal masculí. Procés que culmina a la segona meitat del segle XX, amb la concessió del dret de vot a la dona el 1970, implantat-se així el sufragi universal sense discriminació de sexe. Procés que finalitzaria amb la Constitució de 1993. Ambdós elements, el revolucionari i el democratitzador, són objecte d'anàlisi en el present estat de la qüestió, així com els tres fets anteriorment esmentats.

Per aproximar-se a la historiografia andorrana, es impescindible un base de coneixement dels fets ocorreguts i de la seva realitat històrica. El present treball no contempla aprofundir en l'exposició i descripció d'aquests, es centra únicament en les diverses perspectives que els

historiadors han realitzat, cercant tant les divergències com els punts que mantenen una major proximitat de pensament i argumentari.

Per introduir-se en la història contemporània d'Andorra, és essencial remetre's a l'obra de Lúdia Armengol publicada en la dècada dels anys vuitanta i que, per la seva aproximació planera, es troba present en la majoria de biblioteques no especialitzades d'àmbit català. Tot i no ser publicacions modernes i actualitzades amb els fets més recents – com la Constitució de 1993 – són vàlids per endinsar-se a la realitat andorrana.

Per una banda l'obra publicada el 1989, «*Aproximació a la Història d'Andorra*»¹, que dedica una cinquantena de pàgines a tractar el període contemporani en que es situa el present estat de la qüestió, del segle XIX fins el 1933, situant-lo també en el seu context històric anterior i buscant les arrels del sistema polític del copríncipat. De la mateixa autora, «*Una mostra del nostre llegat històric. 600 fets institucionals, econòmics i socials*»² publicat el 1985, realitza una extensa cronologia dels fets factuais que van desenvolupar-se en la història d'Andorra, i que permet tenir una percepció general de la història d'Andorra.

Aportacions de l'àmbit de l'antropologia també són essencials per a l'estudi històric present per tal d'entendre un dels elements socials claus de la seva realitat: la casa. L'àtom que estructura la societat del principat i que té unes implicacions molt grans en la història política degut justament a les ja esmentades dimensions humanes. L'obra que destaca en aquest aspecte és la de Martina Camiade³, que analitza des del segle XVII fins el XIX el rol del nucli familiar a nivell social, econòmic i polític.

Pel que fa la historiografia més especialitzada que es tractarà a continuació, s'analitzarà principalment la de caràcter històric, sobretot en la vessant de canvi polític i institucional.

¹ Lúdia ARMENGOL: *Aproximació a la Història d'Andorra*, Andorra la Vella, Institut d'Estudis

² Lúdia ARMENGOL: *Una mostra del nostre llegat històric. 600 fets institucionals, econòmics i socials*, Andorra la Vella, Grafinter, Col·lecció història d'un poble, 1985.

³ Martina CAMIADE: *La Casa en la Comunitat Andorrana del s. XVII al s. XIX*, Andorra la Vella, Editorial Andorra, 2001.

El 1866: la «Nova Reforma»

Un dels articles base que va iniciar la historiografia més contemporània en tracta la reforma política ocorreguda a Andorra el 1866, és el d'Antoni Armengol. Publicat el 1979⁴ en la publicació periòdica d'estudis històrics del «Cercle de les Arts i de les Lletres de les Valls d'Andorra», i que consisteix en un anàlisi exhaustiu del text jurídic.

Es centra en realitzar un anàlisi descriptiu del contingut d'aquesta reforma a partir de l'edició original editada a la Seu d'Urgell el 1866 titulat «*Plan de Reforma adoptat en las Valls de Andorra per lo nombrament de consellers, cónsuls y demás autoridades y comisiones, que han de constituir lo govern general y de cada parroquia, y entender en la administració de las cosas comunas*».

Antoni Armengol transcriu la pràctica totalitat del text legislatiu i n'analitza de forma fragmentada cadascuna de les bases i articles que el componen. Constata una estructura formal en 3 parts: una inicial de caràcter expositiu, una segona de dispositiva que agrupa el conjunt de reformes de la organització política andorrana i finalment una tercera, detalla la posada en pràctica de les modificacions polítiques de l'aparell dispositiu.

Armengol situa com a principal representant del partit reformador a Guillem de Plandolit i Areny – anomenat en la major part de les obres com a *Guillem d'Areny-Plandolit*) – basant-se, principalment en que fou elegit Síndic del Consell General immediatament després de la promulgació i aplicació de la Nova Reforma per part del copríncep episcopal.

Guillem d'Areny-Plandolit es considerada una figura notòria de la política andorrana. Se li han consagrat dues obres de caràcter biogràfic realitzades per Esteve Albert el 1987⁵ i el 1988⁶, i en l'actualitat la casa senyorial d'aquest, situada a la parròquia d'Ordino, es troba oberta al públic com a museu. És un dels Museus Nacionals gestionats pel Govern d'Andorra des de 1985.

⁴ Antoni ARMENGOL: "La reforma de l'any 1866. Anàlisi i comentari", *Quaderns d'Estudis Andorrans*, 4 (1979), p. 71-100.

⁵ Esteve ALBERT: *Don Guillem*, Andorra la Vella, Editorial Andorra, 1987.

⁶ Esteve ALBERT: *Don Guillem vol. II*, Andorra la Vella, Editorial Andorra, 1988.

Aquesta tradició historiogràfica que enalteix a Guillem d'Areny-Plandolit com a màxim promotor de la reforma política és majoritària en el conjunt d'obres que tracten la història andorrana. Aquest consens però no és total, com constata l'article publicat per Jean-François Bladé el 1879, 13 anys després de l'aprovació de la reforma política, a «*Revue de l'Agenais et des anciennes provinces du Sud-Ouest : historique, littéraire, scientifique & artistique*»⁷.

Le chef du parti de la réforme, Don Anton Maestre (de la Casa Molines) d'Andorra, homme d'intelligence et d'énergie, protestait en toute occasion contre ces abus toujours croissants. Ses réclamations désintéressées étaient chaudement appuyées par Don Guillem Maria de Plandolit y Areny, baron de Senaller et de Gramenet. Ce dernier, qui possède des propriétés considérables en Andorre, dans la Cerdagne française et en Catalogne, aspirait à jouer le principal rôle politique dans les Vallées.

Dit article quasi coetani al moment històric dels fets ha estat reprès a finals dels anys vuitanta en l'obra «*L'Andorra del segle XIX*» d'Esteve López, Joan Peruga i Carme Tudel⁸, com a mostra d'excepció historiogràfica en assignar el paper de promotor de la reforma política a Anton Maestre Molines i situar a Guillem d'Areny-Plandolit en un segon terme.

La major part de la historiografia, com es el cas en l'article d'Aremengol, solament pren en consideració a Guillem d'Areny-Plandolit en l'impuls reformador: «*El decret dit de la «Reforma» fou promulgat (...) a petició del partit progressista andorrà i el seu principal representant, Guillem de Plandolit i Areny*»⁹ i obvien per complert l'autoria d'Anton Maestre Molines.

Aquest prejudici de cara a Anton Maestre, ha anat minvant recentment, on autors com Ferran Toledano, posen en valor el protagonisme d'aquest com a líder del denominat «partit dels joves», sector que demana una renovació de les institucions.¹⁰

⁷ Jean-François BLADÉ: "Révolutions andorranes. Histoire d'une maison de jeu", *Revue de l'Agenais*, vol. 6 (1879), p. 3-21. Recuperat d'internet (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k338595>)

⁸ Esteve LÓPEZ, Joan PERUGA i Carme TUDEL: *L'Andorra del segle XIX : de la Nova Reforma a la revolució del 1881*, Andorra la Vella, Grafinter, 1988, p. 228.

⁹ Antoni ARMENGOL: *Ibidem*, p. 71.

¹⁰ Ferran TOLEDANO: "Tradició i canvi polític a l'Andorra del segle XIX", en Ernest BELENGUER (dir.): *Història d'Andorra. De la Prehistòria a l'Edat Contemporània*, Barcelona, Edicions 62, 2006, p. 269.

López i Peruga, autors de l'obra realitzada conjuntament amb Tudel ja citada el 1988, en una obra publicada en solitari ja als anys 90, prenen partir aquesta vegada per recolzar el plantejament exposat per Jean-François Bladé: “*si hem d’encarnar la Reforma en un dels seus promotors no ho farem en el síndic [Guillem d’Areny] Plandolit, sinó que, [...] l’home de 1866 i veritable líder de la Reforma és Anton Maestre Molines.*”¹¹

Tanmateix no neguen el rol primordial de Guillem d’Areny-Plandolit, sense el qual no s’hagués pogut aprovar la Reforma per part del bisbe Caixal. La presència de Guillem d’Areny-Plandolit, segons López i Peruga, suposa per al copríncep episcopal el control del Consell General.

L’ús del terme «partit», és constant en les obres anteriorment citades, però ha donat lloc a un conflicte historiogràfic que queda palès en l’ús que en fan els diversos historiadors del terme. Per una banda Antoni Armengol l’usa sense complexos, al anomenar «partit progressista» els impulsors de la reforma política. En canvi historiografia posterior com la d’Esteve López i Joan Peruga, tot i usar el concepte «partit» o «partits», en dilueixen clarament el seu significat:

[...] a Andorra no existien partits o grups polítics organitzats i que la mateix estructura oligàrquica del poder, que el perpetua en mans d’unes poques famílies, impossibilitava la formació de moviments polítics organitzats i estructurats.¹²

Malgrat la negativa d’aquesta última obra citada pel que fa l’existència de partits polítics andorrans, realitza una esquematització del panorama polític en grups ideològics, a partir d’una font documental: un informe de 1861 d’un comissionat del govern francès. Dit informe que recullen López i Peruga, presenta un panorama polític de tres vies: el «partit dels aristòcrates de sempre», el «partit dels joves» i un tercer «partit» que aglutinava l’opinió general que no tenir un ideal polític precís.

Per la seva banda, Lúcia Armengol, tot i no emprar el concepte de «partit» si que parla d’una polarització ideològica en dos fronts distints, idea que serà la més estesa en obres de

¹¹ Esteve LÓPEZ i Joan PERUGA: *Diplomatari de les Valls d’Andorra Segle XIX*, Andorra la Vella, Govern d’Andorra, 1994.

¹² Esteve LÓPEZ, Joan PERUGA i Carme TUDEL: *Ibidem*, p. 228.

vulgarització històrica i que perdura en un grau força important en l'actualitat, simplificant la realitat del moment en: “*la societat andorrana es dividirà en dues tendències: els reformistes i els conservadors*”¹³.

Ferran Toledano, que és sense cap mena de dubtes l'aportació historiogràfica més recent de qualitat en tractar el segle XIX andorrà, justifica l'ús del concepte «partit» per la seva presència en la documentació històrica i el seu ús tradicional en la historiografia andorrana, com ja s'ha vist, però allunyat-se cada cop més d'aquesta denominació.

S'observa per tant un canvi pel que fa la esquematització del panorama polític, cada cop s'ha tendit més a allunyar-se d'una idea de polarització entre un sector «progressista» i un de «conservador» exposat per Lúdia Armengol, i s'hi han anat afegint matisos a aquesta concepció de la realitat sociopolítica.

La discussió latent sobre la idoneïtat d'ús de conceptes, com pugui ser en aquest cas el de «partit», en el context andorrà és quelcom definitori de la historiografia andorrana. És simptomàtic i transversal en tota la producció històrica relativa al Principat

El llegat de la reforma duta a terme pel copríncep episcopal s'ha interpretat amb resultats dispars, i fins i tot el caràcter de la reforma i el seu grau de liberalisme són qüestionats. Antoni Armengol, seguint la tònica purament descriptiva del text jurídic, no té en compte la realitat que s'esdevindrà a partir l'aplicació de la reforma i els seus canvis factuais. Es presenta la Nova Reforma com el primer esglaó en l'època contemporània cap a la democràcia:

un pas més cap a una major democratització del país i una més gran participació col·lectiva en la gestió dels afers públics¹⁴

Aquesta visió de la «Nova Reforma» com una etapa en el camí democràtic, una idea de caràcter positivista de progrés, també es troba present en l'obra de Esteve López i Joan Peruga. S'associa l'ampliació del cos electoral, que passa de ser únicament els focs a ésser tots els caps de casa, de la mateixa forma i pràcticament amb les mateixes paraules:

¹³ Lúdia ARMENGOL: *Aproximació a la història d'Andorra*, Andorra la Vella, Institut d'Estudis Andorrans, 1989, p. 49.

¹⁴ Antoni ARMENGOL: *Ibidem*, p. 90.

l'ampliació del cos electoral i la incompatibilitat de càrrecs signifiquen un pas endavant en el procés democratitzador de la societat andorrana al mateix temps que representa la possibilitat d'enriquir el joc polític, pràcticament inexistent fins en aquest moment.¹⁵

Però ahora introduceix un canvi substancial, ja que minimitza el protagonisme d'aquesta:

La Nova Reforma significa bàsicament per a Andorra una modificació i reglamentació del sistema electoral, d'una importància relativa i que no hem de sobrevalorar.

Com en punts anteriors, qui segurament trenca amb aquesta continuïtat historiogràfica, però que en l'actualitat encara perdura, és Ferran Toledano. Aquest no denigra la transcendència de la reforma política, la qual considera "*l'assaig de canvi institucional més important de la història contemporània andorrana fins molt entrat el segle XX*"¹⁶ però a diferència dels anteriors no utilitza en cap ocasió el terme «democràcia» o succedanis.

Entre Esteve López i Joan Peruga, i Ferran Toledano hi ha una gran continuïtat pel que fa la valoració del canvi factual que va suposar la «Nova Reforma»:

a l'hora de la veritat, el maig de 1866, van ser escollits com a membres del Consell General els prohoms de les cases més fortes.¹⁷

Afirmació que troba el seu exacte reflex en el raonament més actual de Toledano:

els cònsols i consellers elegits després de la Nova Reforma continuen essent els mateixos rics propietaris que monopolitzaven el govern abans del 1866.¹⁸

Però en la següent publicació de López i Peruga, al cap de 6 anys, tot i que no es perd la idea que la Reforma "*no hi ha una pretensió de ruptura radical amb l'estatus anterior, sinó simplement modificacions des del mateix poder per evitar les situacions que poden posar en*

¹⁵ Esteve LÓPEZ, Joan PERUGA i Carme TUDEL: *Ibidem*, p. 226.

¹⁶ Ferran TOLEDANO: *Ibidem*, p. 265.

¹⁷ Ferran TOLEDANO: *Ibidem*, p. 271.

¹⁸ Esteve LÓPEZ, Joan PERUGA i Carme TUDEL: *Ibidem*, p. 233.

perill la pervivència del sistema” si que es constata a la fi del capítol que “el que sí permeten les eleccions de maig de 1866 és que el control del Consell General passi a mans del “partit dels joves” i, en conseqüència, es pugui iniciar una política de canvis encaminada a trobar sortides a la crisi mitjançant la terciarització econòmica”¹⁹.

Quelcom de factual que fàcilment es pot comprovar en l’obra «*El Consell General : 1682-1979 : recull cronològic dels patricis andorrans*»²⁰, que transcriu la composició nominal de cadascun dels Consells Generals conservats en la documentació de la pròpia institució històrica i que demostra un canvi al capdavant de la institució parlamentària d’Andorra arran de la reforma política.

El caràcter progressista de la Reforma ha estat posat en qüestió, o més ben dit la seva repercussió factual que comporta el text legislatiu de 1866, sobretot en la historiografia més recent i en són clars exponents els ja mencionats Esteve López, Joan Peruga i Ferran Toledano.

La fet que sigui progressista o no, en el context històric de mitjans del segle XIX s’assimila al seu contingut liberal, i s’ha de tenir present que qui aprovà dita reforma fou el copríncep episcopal, el bisbe Caixal, un carlí convençut. Aquesta situació presenta una clara contradicció com alguns historiadors han fet notar.

Hem de convenir que la principal innovació de la Reforma és la creació del comissionat de poble i que aquest càrrec es converteix en la millor via, si no l’única, que té el poble baix per accedir a un cert control de l’administració comunal.²¹

Aquesta mera modificació en els comissionats del poble que pretenia mitigar la corrupció dintre els comuns, és la que ha passat més desapercibuda dintre el llegat de la Nova Reforma de 1866. Una reforma que ha transcendit principalment per la modificació del sufragi ja que és quelcom més tangible en els nostres paràmetres actuals i que enllaça en el si d’un discurs de democratització dintre de la història andorrana.

¹⁹ Esteve LÓPEZ i Joan PERUGA: *Ibidem*, 1994, p. 38.

²⁰ Lúdia ARMENGOL, Manuel MAS, Antoni MORELL: *El Consell General : 1682-1979 : recull cronològic dels patricis andorrans*, Andorra, Consell General, 1980.

²¹ Esteve LÓPEZ i Joan PERUGA: *Ibidem*, p. 38.

La Reforma va ésser impulsada per una part de la classe política i acceptada, de manera passiva, per una alta bona part d'aquesta classe, com una transformació ineludible i necessària per evitar una radicalització de les tensions i enfrontaments entre el poble baix i les autoritats com a conseqüència dels greus abusos en l'administració pública, i en especial en la dels béns i propietats comunals. Es pretendrà evitar, doncs, que el canvi sigui imposat des de baix, des de es classes pobres de la societat, car aleshores podria ésser, en cert sentit, molt més revolucionari.²²

Segons els mateixos autors, aquesta és una reforma que pretén servir de vàlvula d'escapament de tensions per evitar esdeveniments de caràcter revolucionari com podrien ser els que passarien a posteriori el 1881.

El cas de la Nova Reforma i el seu estudi per part dels historiadors és un exemple paradigmàtic de l'evolució de la historiografia andorrana en les darreres dècades. Les primeres aproximacions a l'estudi històric es van centrar únicament en analitzar les fonts documentals i extreure'n el seu contingut, elaborant un discurs basat en els fets descrits per aquestes i amb poques interpretacions. Les conjectures elaborades als anys 70 per autors com Antoni Armengol, serien ràpidament contradites en els següents anys com pugui ser el caràcter progressista d'aquesta reforma. El principal canvi es produiria als anys 80 amb autors com Esteve López o Joan Peruga que a partir de la base historiogràfica ja produïda i l'anàlisi de noves fonts encetarien una línia de producció històrica de major qualitat pel que fa a les interpretacions i anàlisis. Són els primers en posar en diàleg les fonts i extreure'n nous plantejaments que en molts casos contradeien allò anteriorment dit. Tot i aquest canvi, la posada en qüestió del llegat historiogràfic no seria frontal i alguns elements, avui en dia considerats erronis, perviurien en el seu discurs.

Seria amb Ferran Toledano, ja en la dècada del 2000, que l'aportació més recent i de major qualitat veuria la llum. Seguint el treball de López i Peruga i el seu bagatge com a especialista en carlisme, li han permès abordar el segle XIX andorrà amb una base sòlida que materialitza una aproximació històrica virtuosa fins al moment.

²² Esteve LÓPEZ, Joan PERUGA i Carme TUDEL: *Ibidem*, p. 245.

Els fets de 1881

Un dels primers autors en tractar el període convuls dels anys vuitanta del segle XIX a Andorra, fou Esteve Albert com ja succeí al parlar de la «Nova Reforma», amb l'opuscle: «*La fi de la revolució andorrana*», publicat el 1985 per commemorar el centenari de dits esdeveniments.

El títol del breu assaig, delata directament la concepció que l'autor fa dels fets ocorreguts, tractant-los de «Revolució». Perpetuant així la denominació que se li havia atribuït en el moment coetani.

En justifica l'adequació del terme per la violència ocorreguda a escala nacional:

Quan, per qüestions de la política, a Valls d'Andorra s'exaltaven les sangs i es disparaven armes, si, travessada per una bala, queia una persona, el luctuós fet resultava equivalent als esdeveniments del mateix ordre que, a les terres d'Espanya o de França, causaven quatre mil baixes: era un 1/5000 que perdia la col·lectivitat nacional.²³

La violència ocorreguda en el denominat «període revolucionari» pel propi autor, és la desencadenada en la jornada electoral de desembre de 1885 a Canillo on el Capità dels deseners fou greument ferit per bala.

S'ha de remarcar el caràcter d'assaig que té el llibre, el qual utilitza una retòrica allunyada dels actuals criteris històrics fent gala d'una gran èpica en la narrativa dels fets, així com emprant una gran quantitat de metàfores. Aquesta prosa literària, queda exemplificat de forma molt clara en la següent al·legoria:

[La Revolució Francesa] a les Valls d'Andorra li va causar un patac enorme, com el que rep un infant que passa les hores gronxant-se i, tot d'una, se li trenca una de les dues cordes que li sostenen el trapezi. [...] Quan Napoleó posà cert ordre, enmig del gran desgavell, els andorrans entengueren que era qüestió de tornar a lligar la corda, perquè els resultés còmode el trapezi, però, no mancaren els que s'anaven preguntant si no fóra millor de tallar l'altra corda i convertir el trapezi en una cadira, posant-hi quatre potes a sota.²⁴

²³ Esteve ALBERT: *La fi de la revolució andorrana, centenari*, Andorra la Vella, Editorial Andorra, 1985, p. 9.

²⁴ Esteve ALBERT: *Ibidem*, 1985, p. 11-12.

Aquest període convuls, serà el que centrarà gran part de l'obra d'Esteve Albert, publicant el 1989 i 1990 respectivament: «*Els Síndics Duran : un esforç per resoldre els problemes de duana, la reforma política de finals del segle XIX*»²⁵ i «*El Calvari d'Andorra i el síndic Duran, 1881-1884 : la defensa dels drets, usos i costums dels andorrans, encarregada als veguers des del segle XIX*»²⁶.

S'hauria d'esperar fins a l'obra coescrita entre Esteve López, Joan Peruga i Carme Tudel del 1989 per a assolir un discurs historiogràfic de rigor científic, el qual perdura fins l'actualitat. Així com Esteve Albert, Joan Peruga i Esteve López – principals instigadors de la vessant d'història sociopolítica de l'obra - acata la denominació de «revolució» en base a:

les motivacions econòmiques de base són tan clares, el grau de consciència de les dues classes enfrontades tan alt i el protagonisme de bona part de la població, abans molt mediatitzat, tan directe, que creiem correcta la qualificació de veritable revolució, malgrat els escrúpols a adaptar certa terminologia a les especificitats de la història d'Andorra.²⁷

El propi autor, deixa palès el conflicte historiogràfic que representa el fet de denominar com a revolució els fets ocorreguts a principis de la dècada dels anys vuitanta del segle XIX. I en defensa l'ús a partir de la mobilització social sobrevinguda. Aquest litigi en els estudis històrics és tractat més endavant juntament amb la també anomenada «*Revolució de 1933*».

Les motivacions econòmiques adduïdes com a base de la dita revolució són per una banda les dificultats duaneres i per altra banda la crisi en el sector productiu de l'economia andorrana. Que es concretava en el tancament definitiu de les fargues i la crisi de la indústria tèxtil. I es descriu la migració com la vàlvula d'escapament d'aquesta recessió econòmica, “*la forta depressió econòmica es tradueix en un augment de l'emigració*”²⁸

²⁵ Esteve ALBERT: *Els Síndics Duran : un esforç per resoldre els problemes de duana, la reforma política de finals del segle XIX*, Andorra la Vella, Editorial Andorra, 1989.

²⁶ Esteve ALBERT: *El Calvari d'Andorra i el síndic Duran, 1881-1884 : la defensa dels drets, usos i costums dels andorrans, encarregada als veguers des del segle XIX*, Andorra la Vella, Editorial Andorra, 1990.

²⁷ Esteve LÓPEZ, Joan PERUGA i Carme TUDEL: *Ibidem*, p. 307.

²⁸ Esteve LÓPEZ, Joan PERUGA i Carme TUDEL: *Ibidem*, p. 307.

L'estudi demogràfic del segle XIX al conjunt d'Andorra és difícil i com Carme Tudel indica en el capítol del mateix llibre dedicat a la demografia vuitcentista andorrana l'ús de les llistes de pagament de la Quèstia conservats en algunes parròquies, i principal font emprada fins llavors, pot donar lloc a errors.

El problema radica en el fet d'adoptar com a una eina demogràfica una llista de cases que té un valor de recompte de béns amb finalitat fiscal, ja que pot haver-hi frau.²⁹

A més a més, s'ha de tenir en comte la discontinuïtat de les sèries, que únicament es conserven de forma completa les de la parròquia d'Ordino per a tota la centúria i que han estat treballades per Lúdia Armengol a «*La parròquia d'Ordino al segle XIX*»³⁰.

La quantitat de cases obtingut d'aquestes eines demogràfiques pot tenir dues lectures, ja sigui l'estudi del nombre de cases i la seva evolució en el temps o establir una mitjana de persones per casa i així obtenir unes dades del total de població. Si el primer cas ja podia resultar asardós, en el següent se li suma la variabilitat que suposa l'elecció d'un múltiple de persones per casa o un altre.

Carme Tudel utilitza un coeficient variable de 6 i 7 habitants per casa per tal d'establir uns límits màxims i mínims on poder moure's, en la sèrie corresponent a la parròquia d'Ordino per a tot el segle XIX.

La «Quèstió d'Andorra» serà una de les denominacions que rebrà el conflicte entre els copríncep episcopal i el copríncep francès per a la sobirania andorrana, amb un tercer actor: el Consell General, és a dir, els andorrans. Esteve Albert i Joan Peruga situen l'ús d'aquesta nomenclatura en l'any 1869:

Que primer encunya el terme és Joaquim Mestre, l'any 1869, en un opuscle que respon als articles publicats els mesos de novembre i desembre de l'any anterior al diari filocalí *La Esperanza de la capital d'Espanya*.³¹

²⁹ Esteve LÓPEZ, Joan PERUGA i Carme TUDEL: *Ibidem*, p. 14.

³⁰ Lúdia ARMENGOL: *La Parròquia d'Ordino al segle XIX : estudi demogràfic-històric*, Andorra la Vella, Institut d'Estudis Andorrans, 1983.

³¹ Esteve LÓPEZ i Joan PERUGA: *Ibidem* p. 57.

Aquesta denominació de «Qüestió» s'atribueixi per part de López i Peruga amb la possibilitat: “De «Qüestió d’Andorra» es comença a parlar –possiblement per associació amb la «Qüestió romana»”³² Hipòtesi també sustentada per Ferran Toledano: “L’anomenada «Qüestió d’Andorra» representa en el fons aquesta disputa, que no és més que la versió polititzada internacionalment –mitjançant la premsa i la publicació de llibres-, d’una de tantes zones en litigi que feien anar de corcoll la diplomàcia europea, com eren la qüestió romana o la dels Balcans.”³³

També coincideixen en considerar la «Qüestió d’Andorra», la disputa per la sobirania andorrana, com el fet clau del segle XIX, que sobretot s’aguditzaria cap a finals de la centúria. Per una banda López i Peruga que consideren que “les friccions sobre la sobirania són presents durant tot el segle i s’agrupen periòdicament en relació als refugiats i als conflictes bèl·lics a les fronteres”³⁴. I per altra banda Toledano, que perpetua aquesta idea segons la qual “la disputa per la sobirania és el gran conflicte del segle XIX andorrà”³⁵.

Essent encara un esdeveniment del segle XIX, aquest ha estat tractat pels mateixos historiadors que han estudiat la reforma política de la mateixa centúria analitzada anteriorment. La continuïtat en el plantejament històric és molt semblant pel que fa les aportacions que realitzen i el diàleg historiogràfic establert. El trencament en la línia historiogràfica, com ja s’ha dit, es produeix amb l’obra de Esteve López i Joan Peruga i troba el seu resultat més actual amb Ferran Toledano.

³² Esteve LÓPEZ i Joan PERUGA: *Ibidem* p. 57.

³³ Ferran TOLEDANO: *Ibidem*, p. 277.

³⁴ Esteve LÓPEZ i Joan PERUGA: *Ibidem*, p. 57.

³⁵ Ferran TOLEDANO: *Ibidem*, p. 277.

Els fets de 1933

La primerenca obra amb vocació historiogràfica que tracta els esdeveniments ocorreguts a Andorra el 1933 fou Antoni Morell el 1977³⁶ en un article a «*Quaderns d'Estudis Andorrans*» del ja mencionat en apartats anteriors d'aquest estat de la qüestió «Cercle de les Arts i de les Lletres de les Valls d'Andorra». Certament aquesta associació cultural ha mantingut una gran tasca pel que fa la posada en relleu de les humanitats i les ciències a nivell nacional, així com la seva divulgació.

Morell qualifica els esdeveniments de 1933 com la “*primera i darrera Revolució Andorrana*”³⁷. La justificació d'aquesta afirmació la deixa pendent per a posteriors treballs, que no es publicarien fins l'any 2008 pel propi Morell: «*52 dies d'ocupació? Agost-octubre 1933 a Andorra*».

En aquesta darrera obra inscriu el concepte «revolució» en la següent concepció: “*es tracta d'una mena de rebel·lió col·lectiva que pot assolir èxits o ensurts. Molts cops, és una mena de motí que ha triomfat. [...] En síntesi, el concepte revolució és inherent a un intent de trastocar les estructures de la societat o de l'Estat, de manera fonamental.*”³⁸

Aquest plantejament de batejar uns esdeveniments de caire conflictiu i de revolta social com de «revolucionaris», tal i com succeeix també amb l'anomenada «Revolució de 1881», s'ha anat modificant al llarg de la historiografia andorrana. Els plantejaments més recents, com el de Ladislau Baró, el qual no renega de l'aportació historiogràfica de Morell, però s'allunya d'aquest pel que fa l'ús del terme revolució:

algunes de les actituds que els van definir podien semblar certament revolucionàries, i el procés polític, en determinats moments, va adquirir connotacions d'alteració dràstica de l'status quo,

³⁶ Antoni MORELL: “La Revolució Andorrana: 1933”, *Quaderns d'Estudis Andorrans*, 2 (1977), p. 65-76.

³⁷ Antoni MORELL: *Ibidem*, (1977), p. 66.

³⁸ Antoni MORELL: *52 dies d'ocupació? Agost-octubre 1933 a Andorra*, Lleida, Pagès Editors, 2009, p. 18.

però, en canvi, el resultat del procés va ser merament el d'un – rellevant però limitat – canvi institucional: la implantació del sufragi universal masculí.³⁹

L'atribució del concepte «Revolució» en el context històric andorrà, donat el fet que ha estat font de debat historiogràfic, és tractat més endavant en aquest estat de la qüestió de forma monogràfica, complementant la visió presentada pels historiadors que han tractat la història d'Andorra amb d'altres d'abast més global.

Morell engloba els fets de 1933 dintre del joc de tensions socio-polític entre dos sectors polaritzats de la societat:

Els [fets] dibuixen ben clarament un fenomen que al llarg de la història anterior i posterior d'Andorra (amb tons socio-polítics diferents, es clar) es repetirà de manera gairebé obsessiva: la lluita per l'adquisició del poder polític de dues tendències o grups de tipus clarament caciquista i que es podrien definir per les característiques següents: domini de la terra, relacions familiars estretes, lligams socio-polítics privats, un cert anticlericalisme absolutament superficial, molt de l'època, per part d'una d'aquestes tendències, i manca gairebé absoluta d'independència ideològica pel mateix grup, que fotocopia mentalment, moltes vegades, situacions exteriors en el si de les tensions del Principat i es deixa utilitzar per elements estranys a la problemàtica interna pròpia del Principat.⁴⁰

En l'anterior reflexió, més que descripció d'Antoni Morell, es destacable l'apunt que realitza en referència a la influència exterior, ja sigui d'idees com de interessos estrangers, que van afectar el desenvolupament d'Andorra. En aquesta línia, Ladislau Baró, realitza una sèrie de paral·lelismes entre els esdeveniments més destacats de la política contemporània d'Andorra i el seu reflex en el veí del sud, Espanya:

[De] les influències vingudes d'Espanya podem remarcar l'estreta relació entre els fets de l'anomenat Sexenni Revolucionari del segle XIX espanyol i el procés de Nova Reforma de les institucions, o entre la Segona República Espanyola (amb la posterior guerra civil) [...] Aquestes

³⁹ Ladislau BARÓ: "L'Andorra de la primera meitat del segle XX", en Ernest BELENGUER (dir.): *Història d'Andorra. De la Prehistòria a l'Edat Contemporània*, Barcelona, Edicions 62, 2006, p. 320-321.

⁴⁰ Antoni MORELL: *Ibidem*, (1977), p. 66-67.

són, sens dubte, interrelacions clau per entendre l'evolució del debat polític i del sistema institucional d'Andorra.⁴¹

A més a més d'aquesta sintonia pel que fa la qüestió de l'influx exterior sobre la política interna d'Andorra, Baró recolza la idea de Morell segons la qual es tracta d'una pugna pel poder per grups caciquistes, però introdueix també l'existència d'un “*sentiment nacionalista emancipador i democratitzador*”⁴².

El primigeni article d'Antoni Morell publicat el 1977 i que fou la primera aproximació als fets de 1933 rigorista històricament, és una síntesi dels fets ocorreguts de forma molt neutra elaborat a partir de les correspondències epistolars dels delegats dels coprínceps així com de membres del Consell i de tota la documentació legislativa conservada, principalment sentències. Així com també articles periodístics, publicats principalment en el diari «Nova Andorra».

La següent incursió d'Antoni Morell en aquest any 1933 seria l'any 2008, amb la publicació, ja esmentada anteriorment, que tracta de forma monolítica el període d'agost a octubre en que un destacament de la gendarmeria francesa entraria al país per imposar ordre. El plantejament d'aquesta obra és genuïnament original, ja que planteja quatre visions i percepcions distintes d'aquest mateix període a partir de quatre fonts documentals en certa forma molt contraposades. Per una banda la visió del Coronel Baluard, René Baluard, cap de l'esquadró francès que publicà el 1934: «*La Gendarmerie Française dans les Vallées d'Andorre (18 août-9 octobre 1933)*», descrita per Antoni Morell com a «una veritable agenda de campanya».

Una segona visió estudiada és la de la premsa coetània als fets, que agrupa un buidat d'hemeroteca de tots els articles publicats relatius a Andorra en aquell precís període, així com dels articles d'opinió més rellevants redactats per personalitats com Rovira i Virgili, Valls i Taberner, etc.

També analitza en un tercer capítol la documentació del propi Consell General: actes i decrets del Consell, que aporten la visió oficial del relat. I finalment la visió arxivística que proporcionen tots aquells documents conservats als diversos arxius, ja siguin d'àmbit nacional andorrà, com de la mitra, com de l'Estat Espanyol.

⁴¹ Ladislau BARÓ: *Ibidem*, p. 317.

⁴² Ladislau BARÓ: *Ibidem*, p. 320.

Pel que fa la influència exterior, diversos autors han conferit una atenció especial a Andreu Masó López, un representat de l'estat espanyol entre els anys 1931 i 1934 que tingué una especial incidència en el decurs dels esdeveniments diplomàtics entre el Consell General, el Copríncep Episcopal i el Govern Espanyol de la Segona República.

Maria Jesús Lluelles, especialista en la història econòmica del segle XX d'Andorra i autora d'obres com «La transformació Econòmica d'Andorra» o també «El segle XX: la modernització d'Andorra», l'any 1996 publicà un article consagrat al delegat espanyol⁴³. Així com Arnau González Vilalta, l'any 2004 a «Papers de Recerca Històrica» publicà «*Un personatge polèmic: Andreu Massó i López en la cruïlla andorrana dels trenta. Ensenyament i política*»⁴⁴.

Ambdós autors reprenen el llegat de Roser Bastida⁴⁵ i Miquel Batllori⁴⁶, els quals en obres anteriors havien realitzat un extens tracte en la dècada dels anys 80 a l'advocat espanyol.

L'obra més recent en tractar aquest canvi polític i el seu període convuls ha estat Arnau González Vilalta, que ja s'havia aproximat al tema de forma perifèrica amb l'estudi d'Andreu Massó. En la seva obra «*La Cruïlla andorrana de 1933 : revolució de la modernitat*»⁴⁷ publicada el 2009. Destaca l'aportació substancial que ha realitzat en la descoberta i estudi de noves fonts documentals d'arxius que encara no havien estat tractats. Tot i que aquesta és l'aportació més recent, la més destacable és la de Ladislau Baró, que a partir de la seva base en les ciències polítiques unides amb l'estudi històric, han aportat una perspectiva trencadora interpretativament, sobretot pel que fa a la vinculació del procés històric andorrà com un reflex de l'exterior amb les seves particularitats i vicissituds.

⁴³ Maria Jesús LLUELLES: "Andreu Massó i López protagonista de les relacions institucionals andorranes durant la Segona República Espanyola", *Quaderns d'Estudis Andorrans*, 7 (1996), p. 49-78.

⁴⁴ Arnau GONZÁLEZ: "Andreu Massó i López en la cruïlla andorrana dels trenta. Ensenyament i política", Andorra, *Papers de Recerca Històrica*, 4 (2004), p. 47-62.

⁴⁵ Roser BASTIDA: Cent anys d'ensenyament a Andorra. Mil vuit-cents vuitanta-dos mil nou-cents vuitanta-set. Andorra la Vella, 1987.

⁴⁶ Miquel BATLLORI: "La crisi política d'Andorra el 1932-1933 i la seva repercussió a les diòcesis catalanes", *L'Església i la II República Espanyola*, València, Edicions 3 i 4, 2002, p. 33-60.

⁴⁷ Arnau GONZÁLEZ: *La Cruïlla andorrana de 1933 : revolució de la modernitat*, Valls, Editorial Cossetània, 2009.

El concepte de «Democràcia»

Com s'ha vist anteriorment, la paraula «democràcia» o «democratització» ha anat planant en tot el discurs historiogràfic dels fets ocorreguts tan al segle XIX com en les primeres dècades del XX. Les modificacions en el sufragi per a l'elecció dels membres al Consell General, i el seu progressiu eixamplament s'han interpretat en la línia d'una major democratització del país amb major o menor contundència per part dels autors.

L'ampliació del cos electoral del 1866 amb la «Nova Reforma», en que de forma esquemàtica es permeté l'accés a tots els caps de casa, *focs* i *casalers*, i la introducció del sufragi universal masculí el 1933, són les fites més remarcades de la història contemporània, que culminarien amb l'accés al vot femení el 1970 i l'aprovació de la Constitució el 1993. Essent aquests dos últims esdeveniments exclosos, per trobar-se fora dels límits cronològics tractats en el present estat de la qüestió.

Aquesta interpretació de la història d'Andorra cap a un esdevenir democràtic ha estat sostingut en primera instància per Jaume Bartumeu, Manuel Mas i Antoni Morell, en una publicació que recull una selecció de textos legislatius del principat des dels pareatges medievals de 1278 i 1288, fins a decrets de la dècada dels anys 70 del segle XX.

Només cal analitzar els textos constitucionals andorrans, els seus textos costumaris més importants i tota la política andorrana, dels seus Coprínceps o del Consell General, per arribar a una pura i simple conclusió: existeix un projecte i unes realitzacions col·lectives, privatives dels andorrans. [...] una evolució de participació en els afers del propi país. És a dir, una estructura democràtica andorrana, que es manifesta en diverses ocasions en pro d'una política de reforma.⁴⁸

Descriuen una evolució democràtica en la història política d'Andorra, tesi que també ha estat sostinguda més recentment per Meritxell Mateu que ubica el fil conductor d'un relat democràtic des de els pariatges medievals fins a la Constitució de 1993:

⁴⁸ Jaume BARTUMEU, Manuel MAS, Antoni MORELL: *L'Estat Andorrà. Recull de textos legislatius i constitucionals d'Andorra*, Barcelona, Ketres Editora, 1977, p. 5-6.

Depuis [1288] sont apparues progressivement des institutions de caractère démocratique dont les pouvoirs ont été successivement accrus jusqu'à [...] l'élaboration d'une Constitution⁴⁹

Mateu esquematitza l'«adveniment democràtic», títol que rep un dels capítols de la seva obra esmentada anteriorment, en etapes. La primera és la constitució de la principal institució permanent “*issue du suffrage des Andorrans*” el 1419: el Consell de la Terra, que més endavant passarà a dir-se Consell General.

La següent etapa és la de la «Nova Reforma», la qual reconeix que no treu poder als coprínceps però que “[il] apparaît de plus en plus nettement l'idée qu'il existe à un certain niveau, des affaires locales dont la gestion incombe aux Andorrans eux-mêmes et pour lesquelles les Coprinces ne sont pas concernés”⁵⁰

A més a més de remarcar l'ampliació del cos electoral com un fet democràtic, assenyala un canvi de mentalitat durant el període de reforma del segle XIX, pel que fa la sobirania nacional.

La concepció de Mateu de l'adveniment democràtic és de caire evolucionista, en que diverses etapes d'augment del sufragi, de la base electoral, es van donant al llarg de la història. Aquesta idea d'evolució democràtica culmina amb l'accés a la dècada dels anys 70 de les dones al sufragi, esdevenint el sufragi plenament universal. No és un procés lineal, ja que constata el retrocés que es produí el 1941 en que es retornà al sistema electoral de primacia dels focs i d'exclusió dels casalers, però que es recuperaria amb la fi de la segona guerra mundial el 1946. Aquesta última recuperació del sufragi universal masculí després del període bèl·lic europeu, es expressada per Mateu com: “*l'évolution a repris*”⁵¹

En referència a aquesta interrupció del sufragi universal masculí el 1941, Lúdia Armengol també fa un apunt sobre la naturalesa democràtica del Consell General, la qual sembla iniciar-se a partir de la seva retòrica, el 1933 amb l'aplicació del sufragi universal masculí.

⁴⁹ Meritxell MATEU i François LUCHAIRE: *La Principauté d'Andorre, hier et aujourd'hui*, Paris, Ed. Economica, 1999, p. 38.

⁵⁰ Meritxell MATEU i François LUCHAIRE: *Ibidem*, p. 40.

⁵¹ Meritxell MATEU i François LUCHAIRE: *Ibidem*, p. 41.

Andorra no s'havia encara adaptat a la institució democràtica que havia creat el decret de 1933 i els conservadors es serviren d'aquesta situació social per tal de retornar al règim electoral establert per la Nova Reforma de 1866s.⁵²

En la línia en que Mateu plantejava l'evolució democràtica del país a partir d'etapes, Antoni Armengol, anteriorment citat al tractar la «Nova Reforma» de 1866, situa aquest text també com un pas en aquest procés de democratització:

La promulgació del text de la Reforma, el 22 d'abril de 1866, representa, sens dubte, un fet cabdal de la història andorrana, no sols del segle XIX sinó de tots els temps. En realitat, la nova llei comportà un canvi profund de les institucions de les Valls i de l'anterior sistema electoral. [...] va significar un pas més cap a una major democratització del país i una més gran participació col·lectiva en la gestió dels afers públics.⁵³

Anys més tard a l'aparició de l'article d'Armengol, Joan Peruga i Esteve López matisen la transcendència democràtica que tingué la Nova Reforma, així com el seu caràcter progressista:

no hem de magnificar ni l'abast que els seus promotors li volen donar, ni el caràcter democràtic, ni els possibles canvis que representa.⁵⁴

Aquesta crítica, del conservadorisme amagat, en certa manera dintre de la Reforma de 1866, per part d'ambdós autors es basa en la diferenciació entre vot actiu i passiu que estableix, i la subtil retòrica del document legislatiu que mitjançant un escrit poc precís i confús, limita la participació política.

Seguint crítica amb el progrés aportat per la «Nova Reforma», Ferran Toledano destacava el poc sentit lliberal, que anteriors autors han volgut posar en relleu:

Un tipus de reforma més proper al tradicionalisme que no al liberalisme, ni que sigui en la seva versió més moderada, doctrinària, que considerava només aptes per ser ciutadans els individus amb capacitats (diners, llums, etc.)⁵⁵

⁵² Lúdia ARMENGOL: *Ibidem*, 1989, p. 63.

⁵³ Antoni ARMENGOL: *Ibidem*, p. 90.

⁵⁴ Esteve LÓPEZ i Joan PERUGA: *Ibidem*, p. 38.

⁵⁵ Ferran TOLEDANO: *Ibidem*, p. 272.

Aquesta falta de liberalisme en la reforma del 1866, encaixaria amb la concepció de Ladislau Baró, que situa les bases de la introducció del pensament liberal a partir del 1933, amb la introducció del sufragi.

havien estat posades algunes de les bases de la futura transició andorrana cap al capitalisme i cap a una societat liberal; estem davant una particular expressió de l'anomenada via prussiana de la transició liberal. A Andorra, al llarg del segle XX, la societat liberal – la revolució burgesa, si es vol – s'imposa lentament i sempre de forma pactada amb les oligarquies terratinents presents al Consell General; així, la nova classe empresarial capitalista va constituint-se molt a poc a poc i va agafant bona part del control de les decisions polítiques i econòmiques.⁵⁶

La via prussiana, en el context en que s'expressa Baró, descriu uns canvis imposats “des de dalt”, es a dir, des de les oligarquies dominants. Baró es dels pocs historiadors en tractar el període dels anys 1930 abordant-ho en el si de la transició lliberal.

La dinàmica històrica d'Andorra és clarament singular i és una de les causes per les quals genera discussió l'ús de conceptes o de processos d'altres realitats històriques com puguin ser la francesa. Serge Berstein, en la seva obra «Los regímenes políticos del siglo XX», en tractar la democràcia lliberal estableix unes condicions comunes en totes les societats en que va triomfar la democràcia lliberal:

Es necesario reconocer que todas las sociedades que adoptaron este tipo de régimen [democracia liberal] tienen en común cuatro caracteres: son estados económicamente evolucionados que se beneficiaron [...] de las intensas corrientes comerciales resultantes [*de los Grandes Descubrimientos*]; todos participaron en la revolución industrial y conocieron en el siglo XIX un importante crecimiento económico; finalmente, a principios del siglo XX todos disfrutaban de grandes riquezas, de un progreso técnico considerable.⁵⁷

Aquesta conclusió fruit de l'estudi comparatiu entre els principals estats com França o el Regne Unit, no troba cap punt de coincidència amb Andorra en el mateix període. Per tant, la democratització en el context andorrà s'ha de concebre allunyada dels models veïns. Com Baró

⁵⁶ Ladislau BARÓ: *Ibidem*, p. 321.

⁵⁷ Serge BERSTEIN: *Los regímenes políticos del siglo XX*. Para una historia política comparada del mundo contemporáneo, Barcelona, Ariel Historia, 1993, p. 18.

senyala, “els fets de l’any 33 són un primer pas cap a la peculiar revolució burgesa andorrana, procés que s’allargaria durant tot el segle XX”⁵⁸. L’auge econòmic es produiria durant el segle XX amb el canvi de model econòmic al Principat, passant d’una producció agropecuària i de proto-industrialització amb la producció de ferro de les fargues, a una terciarització econòmica en que el sector dels serveis vinculats al turisme serà el motor econòmic.

Més que «democratització», s’hauria de prendre en consideració el concepte de Jon P. Mitchell de «esfera pública semi-transformada». L’obra de Mitchell tracta des d’un punt de vista antropològic la realitat de Malta, que per les seves dimensions pot trobar els seus paral·lelismes amb Andorra. Modifica la concepció de Habermans, basada en una esfera pública no transformada en contraposició a una de transformada pels mitjans de comunicació, i adequa aquesta idea a la realitat maltesa. Justifica aquesta adequació de la concepció de Habermans en una de semi-transformada degut a la dimensió social:

In comparison with other societies, there are more intimate relationship between politicians and the electorate, and between prominent public figures and the wider public.⁵⁹

Per tant, seguint el plantejament de Mitchell, més que democratització, estaríem parlant d’un procés de canvi en aquesta esfera pública i la relació que mantindrien els grups d’elit respecte a la seva vinculació amb el poder polític, i el progressiu apropament d’una base més ampla cap a la implicació política.

Analitzar la historiografia d’altres micro-estats, o de realitats semblants a l’andorrana, serien beneficioses per a l’enriquiment del debat històric i així no caure en una endogàmia intel·lectual.

⁵⁸ Ladislau BARÓ: *Ibidem*, p. 321.

⁵⁹ Jon P. MITCHELL: *Ambivalent Europeans. Ritual, Memory and the Public Sphere in Malta*, Nova York, Routledge, 2002, p. 20.

El concepte de «Revolució»

La historiografia andorrana de l'època contemporània, ha emprat en dos ocasions de forma molt clara i generalitzada en el conjunt d'autors el concepte «Revolució» o derivats com «revolucionari». Per una banda la dita «Revolució del 1881» i la «Revolució del 1933».

La principal causa d'aquest fet s'ha de buscar en les publicacions coetànies o immediatament posterior, de caire periodístic que varen atribuir ràpidament als esdeveniments que estaven succeint a les valls amb titulars com:

«LA REVOLUCIÓN EN ANDORRA. Los jóvenes contra los patriarcas»⁶⁰

Pel que fa la historiografia més recent, en uns inicis l'empremta d'aquests titulars de diaris van fomentar la prolongació de l'ús d'aquests termes

Tot i que estem davant de dos esdeveniments de caire completament diferent fora interessant veure les diverses legitimitats que els autors han donat per l'ús del concepte de «revolució» per qualificar-los.

Cal dir, que l'ús d'aquest concepte no es justifica en tots ells de la mateixa forma

tots els elements que dibuixaren l'any 1933, que qualificaríem com a primera i darrera Revolució Andorrana, afirmació que pensem argumentar de forma més aprofundida en pròxims treballs.⁶¹

En dit article, Antoni Morell no efectua cap explicació que legítimi de forma explícita la base històrica que sustenta l'ús del terme «Revolució» per descriure els esdeveniments ocorreguts el 1933. No serà fins la publicació de «52 dies d'ocupació? Agost-octubre 1933 a Andorra» trenta anys més tard, el 2008, en que tornarà a tractar el tema revolucionari.

⁶⁰ *La Vanguardia*, 19 d'agost de 1933.

⁶¹ Antoni MORELL: *Ibidem*, (1977), p. 66.

Els historiadors, els pensadors de l'esdevenir humà col·lectiu quan parlen o escriuen el mot «revolució», més o menys, diuen que es tracta d'una mena de rebel·lió col·lectiva que pot assolir èxits o ensurts. Molts cops, és una mena de motí que ha triomfat. Normalment, el triomf no assoleix gaires fulls canviants del calendari. En això, la història, es sàvia.

En síntesi, el concepte revolució és inherent a un intent de trastocar les estructures de la societat o de l'Estat, de manera fonamental.⁶²

El concepte de «Revolució» segons el plantejament d'Antoni Morell, a partir d'ambdues explicacions que es completen, la clau per a que una revolta pugui ser descrita com a revolucionària resideix en un resultat favorable per als revoltats.

Raó per la qual en el seu primer article de 1977, afirma que és la única Revolució ocorreguda en les valls andorranes, excloent implícitament els fets de 1881, també descrits per certs historiadors com de revolucionaris.

Exclou per tant qualsevol reflexió sobre les reivindicacions dels revoltats, mantenint simplement el factor de revolta social com a determinant.

Cal dir, amb tot, que més enllà de les formes externes, pràcticament, ni uns [joves andorrans] ni altres [vells andorrans] volien trencar amb el Coprincipat secular, com veurem. Uns sí, volien canviar l'«status quo», i els altres pensaven mantenir-lo més o menys... [...]

No es tractava de canviar l'Estat, ni tan sols de crear una nova societat.⁶³

Un altre plantejament força diferent però que sosté l'ús de «Revolució» per descriure, aquest cop, els fets de 1881 és el d'Esteve Albert que en una monografia en forma d'assaig «*La fi de la revolució andorrana, centenari*» publicada el 1985 per commemorar el centenari del fet històric, descriu:

Quan, per qüestions de la política, a Valls d'Andorra s'exaltaven les sangs i es disparaven armes, si, travessada per una bala, queia una persona, el luctuós fet resultava equivalent als esdeveniments del mateix ordre que, a les terres d'Espanya o de França, causaven quatre mil baixes: era un 1/5000 que perdia la col·lectivitat nacional.⁶⁴

⁶² Antoni MORELL: *Ibidem*, 2009, p. 18.

⁶³ Antoni MORELL: *Ibidem*, 2009, p. 18.

⁶⁴ Esteve ALBERT: *Ibidem*, 1985, p. 9.

Esteve Albert introdueix un nou factor: la violència. Una violència que relativitza a partir de les dades del conjunt de la població andorrana de llavors.

Alguns autors com Joan Peruga i Esteve López, tenen a cura d'atribuir la condició de revolució justificant-ho de la següent manera:

les motivacions econòmiques de base són tan clares, el grau de consciència de les dues classes enfrontades tan alt i el protagonisme de bona part de la població, abans molt mediatitzat, tan directe, que creiem correcta la qualificació de veritable revolució.⁶⁵

Un dels primers autors, que hom tingui coneixement, que va posar en qüestió de forma explícita l'atribució de «Revolució», en aquest cas referint-se als fets del 1933 fou Josep M. Figueras en l'article publicat a «*Papers de Recerca Històrica*» de la Societat Andorrana de Ciències el 2003:

El 1881 significarà un punt d'inflexió en la història contemporània d'Andorra. Personalment qualificariem els esdeveniments d'aquest any de revolta, més que de revolució, però en fer fortuna el darrer terme el mantenim amb reticències conceptuais.⁶⁶

El fet que el concepte de Revolució perduri, com indica Josep M. Figueras en l'actualitat recau més en la tradició historiogràfica que no pas en una base teòrica recolzada pels historiadors. Raó per la qual, obres de vigència actual com «*Història d'Andorra. De la Prehistòria a l'Edat Contemporània*», publicada el 2006 amb apartats de Ferran Toledano i Ladislau Baró titulats: *El poble pren la paraula: la «revolució» de 1881 i la disputa entorn la sobirania*, i *Una revolució? Els fets de l'any 1933*, respectivament. En ambdós casos, els dos historiadors es veuen constrenyits a seguir emprant el terme «Revolució», un d'ells entre guionets mentre que l'altre ja en qüestiona la idoneïtat a partir de la interrogació.

⁶⁵ Esteve LÓPEZ, Joan PERUGA i Carme TUDEL: *Ibidem*, p. 307.

⁶⁶ Josep M. Figueras: “Viatge del primer periodista català a Andorra. La Revolució d'Andorra vista per Valentí Almirall per al «Diari Català»”, en *Papers de Recerca Històrica*, Andorra, Societat Andorrana de Ciències, 1 (2003), p. 42.

Ferran Toledano, es desmarca de l'ús de «revolució» que atribueix a altres historiadors anteriors i de la qual es desmarca, optant per el terme «revolta» com ja havia passat respecte als fets de 1933 amb Josep M. Figueras.

el mes de desembre de 1880 va esclatar una revolta a Andorra que es perllongarà fins al juny de 1881, i que tingué efectes secundaris fins al bienni 1885-1886. El moviment, que diversos autors continuen anomenant «revolució», fins i tot «revolució popular», va obtenir el suport de diversos sectors socials.⁶⁷

Baró, addueix als resultats del conflicte social que es produí l'any 33, els quals no segueren en cap cas un canvi de model estatal ni social, com a fet determinant per allunyar el concepte de «revolució» i les connotacions que aquesta paraula té per a una mera modificació de l'estatus polític electoral d'Andorra.

algunes de les actituds que van definir [els episodis de l'any 33] podien semblar certament revolucionàries, i el procés polític, en determinats moments, va adquirir connotacions d'alteració dràstica de l'«status quo», però, en canvi el resultat del procés va ser merament el d'un – rellevant però limitat – canvi institucional: la implantació del sufragi universal masculí.⁶⁸

Buscant una perspectiva historiogràfica aliena a l'Andorrana per justificar o no el qualificatiu de «revolució», aquesta troba un dels seus màxims teòrics en Allan Todd.

Allan Todd ofereix una explicació lúcida de les característiques principals de les revolucions que tingueren lloc entre 1789 i 1917: els esdeveniments econòmics, socials, polítics i ideològics anteriors a la revolució, així com els rols i funcions desenvolupats per les masses populars, els partits, les dones i els contra-revolucionaris. Concentra un especial èmfasi en la revolució francesa de 1789, les de 1848, la Comuna de París de 1871 i finalment la Revolució Russa de 1917.

⁶⁷ Ferran TOLEDANO: *Ibidem*, 2006, p. 277.

⁶⁸ Ladislau BARÓ: *Ibidem*, p. 320-321.

Planteja en el capítol inicial la pregunta «*Què és una revolució?*», que resulta molt útil per arbitrar el cas present respecte a les dites «Revolució de 1881» i «Revolució de 1933» de context andorrà.

En esencia, una revolución se produce cuando la gente intenta transformar por completo los rasgos sociales, económicos, políticos e ideológicos de su sociedad. A diferencia de la reforma o la sublevación, no se trata ya de aprobar o rechazar leyes específicas para introducir una mejora o reparar un daño. La revolución tiene lugar cuando un número suficiente de personas considera que la situación está corrompida hasta la médula y es imposible su reforma, de modo que la única solución es erradicarla en su totalidad y sustituirla por algo nuevo por completo.⁶⁹

Com consta la definició de Todd, la revolució té una vocació holística de trastocar tots els factors socials, polítics i econòmics, i per tant “*No todo cambio o agitación de carácter político constituye una revolución*”.

Allan Todd també planteja fenòmens polítics no revolucionaris en la seva obra com puguin ser *els cops d'estat o putsch, les guerres civils i les revoltes o rebel·lions*.

Sublevación/Rebelión. [...] agitaciones sociales masivas cuyo fin es conseguir unas cuantas reformas específicas para mejorar situaciones que se han hecho inaceptables. [...] la mayoría de las veces son protestas de masas, que se organizan como oposición a un gobierno concreto y a algunas de sus leyes.⁷⁰

Certament, el concepte de «revolta» emprat per Josep M. Figueras i descrit per l'historiador de Cambridge, Allan Todd, tenen una coherència pel que fa els fets ocorreguts tant el 1881 com el 1933, en que la intenció dels revoltats era modificar o corregir algun aspecte de la política duta a terme pels que controlaven el poder, i no la totalitat del sistema institucional andorrà. Certament hauria estat una actitud revolucionaria voler aspirar a la plena sobirania andorrana amb l'abolició dels coprínceps del seu càrrec de caps d'estat d'Andorra, però el cas present no es correspon a tal situació. Tant el 1881 com el 1933, en el primer cas es demana un canvi en la política econòmica mentre que en el segon un canvi en la política electoral, però no trastocar tota l'estructura política quelcom propi a una verdadera revolució.

⁶⁹ Allan TODD: *Las revoluciones 1780-1917*, Madrid, Alianza Editorial, 2000, p. 11.

⁷⁰ Allan TODD: *Ibidem*, p. 11.

Conclusions

La historiografia andorrana que tracta la contemporaneïtat ha estat viva en les darreres dècades. Després de construir-se una base entorn dels anys 70 i 80, centrada especialment en posar a la llum del dia el material en brut que es conservava en els diversos arxius, i realitzar un primer discurs històric, que s'ha anat enriquint amb les successives aportacions cada cop més professionalitzades.

Certament en un primer període, les aportacions han estat merament acumulatives, sense que hi hagués una posada en qüestió directa dels plantejaments anteriors, fet que ha generat un conjunt d'idees estereotipades que en l'actualitat són difícils de desprendre, com puguin ser l'autoria de la Nova Reforma, el caràcter progressista d'aquesta, etc.

A més a més, els primers intents de construir un relat historiogràfic han divergit entre destacar el fet diferencial de la història andorrana respecte la europea i la seva no assimilació respecte a aquesta o els intents d'adequar conceptes i models importats en una realitat històrica certament peculiar. Un context històric descrit per Martina Camiade, en que l'estructura unifamiliar de la casa té connotacions més enllà de l'àmbit social i s'integra en l'àmbit polític.

S'hauria d'esperar a historiadors com Esteve López i Joan Peruga, a finals dels anys vuitanta, comencessin a replantejar el llegat anterior, posant-lo en qüestió tot i que no de forma frontal, per a encetar el diàleg historiogràfic. Un debat en que la interpretació històrica dels fets prendria el relleu a la mera acumulació i descripció.

La concepció de la història d'Andorra ha anat sempre lligada a un discurs lineal dels fets amb la intenció majoritària de justificar la singularitat actual del país, sobretot pel que fa la història contemporània. En poques ocasions s'ha realitzat una crítica del que s'havia fet fins llavors, s'ha anat corregint certs aspectes i posant-los al gust del dia, però sense allunyar-se de la més pura descripció dels fets documentats.

Es beneficiós que la historiografia, sobretot dedicada a tractar temàtiques relativament poc abordades, no resulti endogàmica per tal de no perpetuar un mateix discurs sense replantejar-ne els fonaments. Com ja s'ha assenyalat a la introducció, que historiadors aliens com Ferran Toledano, especialista en carlisme, s'interessin per la història andorrana i mitjançant la seva perspectiva externa, en certa mesura sense tics ni tòpics preestablerts puguin renovar un discurs com el analitzat aquí.

Un d'aquests símptomes d'endogàmia és la pervivència del terme «revolució» per descriure uns esdeveniments que són més afins amb el concepte «revolta» o simple «reforma» que Allan Todd ha plantejat de forma taxonòmica. Una concepció que s'ha transmès degut a la perpetuació o simple transcripció de les fonts documentals, sense qüestionar-se realment la seva validesa. O quelcom d'encara més exemplificador, tractar una reforma política impulsada per un eclesiàstic carlí com de progressista o fins i tot de lliberal. Són tòniques que s'han anat perpetuant al llarg d'algunes publicacions i que s'hauria d'haver afrontat de forma més clara i frontal.

Hi ha una gran carència pel que fa el tractament de conceptes i o processos transversals dintre la historiografia andorrana. Aquesta és un problemàtica ja senyalada per Elisenda Vives el 2002, en un article que analitza el conjunt de producció històrica que s'ha realitzat fins llavors. Com ja s'ha dit, la major part de les publicacions es centren de forma purista a transcriure i plasmar els esdeveniments succeïts per així configurar un relat lineal.

L'exercici que fa Jon P. Mitchell en el cas de Malta i la concepció d'una esfera pública semi-transformada és quelcom no realitzat en el cas andorrà i pel qual cap estudi se li aproxima. Hi ha hagut una tendència en aplicar models propis de societats molt grans en un context molt singular i reduït com el del principat.

Perspectives de futur

L'estudi de la història andorrana presenta grans avantatges, sobretot pel que fa el procés d'investigació de les fonts. La proximitat geogràfica dels diversos arxius en que es conserva una quantitat ingent de documentació facilita el tractament de la realitat històrica andorrana, tot i que arxius com l'episcopal encara es mantenen molt restringits.

A més a més, les temàtiques i espais verges d'estudi històric són abundants pel que fa l'època contemporània. Alguns historiadors com Ferran Toledano ja han senyalat algunes vies d'estudi com pugui ser la recerca sobre el nacionalisme andorrà, molt vinculat al període conflictiu de finals del segle XIX en l'anomenada «Qüestió d'Andorra» de lluita per la sobirania del país. També remarcada per Joan Peruga, que vincula aquest sentiment nacional en un canvi en relació al sentiment de pertinença de la parròquia cap al conjunt de l'estat.

Molts autors han tractat la influència dels països veïns i del context internacional, com en el cas del període de la Segona República espanyola i la implicació de personalitats com la d'Andreu Massó. En canvi no s'ha abordat tant la influència dels andorrans residents a l'estranger, que com en el cas de Barcelona van crear organitzacions i van produir diaris com «Acció Andorrana» del 1933 i que alguns autors han apuntat com a un element proactiu en els esdeveniments del mateix any.

Aquest estat de la qüestió s'ha centrat en l'aspecte polític de la historiografia andorrana ja que és el que ocupa el gruix més important. També l'aspecte econòmic ha estat un centre d'interès que ha donat lloc a diverses publicacions. L'aspecte social ha estat certament el més menystingut. Pel que fa a límits cronològics, les darreres publicacions s'han interessat per les implicacions de la guerra civil i la segona guerra mundial sobre el principat i no hi ha hagut un major acostament cap a l'actualitat.

El panorama dibuixat fins el moment en aquest estat de la qüestió també ha permès senyalar com a fet positiu el replantejament de la producció historiogràfica realitzada fins el moment. Quelcom fet per Ferran Toledano en el cas del segle XIX i que ha permès corregir concepcions

que semblaven inamovibles fins al moment. O també, com es pot emprar treballs relatius a altres indrets com Malta i l'obra de Jon. P. Mitchell per entroncar noves maneres de treballar Andorra com a un subjecte històric.

Aquesta darrera opció, ve a plantejar els canvis concebuts per a alguns autors com de democràtics entre el segle XIX i principis del XX com un canvi en l'«esfera pública» segons la concepció de Mitchell. És una concepció que implica una aproximació cap a l'antropologia, que degut a la singularitat Andorrana, donada per les seves dimensions, és imprescindible. No es pot entendre el recorregut de la història política d'Andorra sense abordar aspectes antropològics com puguin ser la «casa», àtom base de la història contemporània del país fins ben entrat el segle XX.

Com a darrer apunt, també senyalar la inexistència d'estudis històrics de gènere que seran clarament necessaris quan es pretengui tractar l'accés al vot de la dona el 1970 com un esdeveniment històric, i que mitjançant aquesta excusa permetran aprofundir en aquesta disciplina històrica en altres períodes històrics pretèrits.

Bibliografia

Esteve ALBERT: *Don Guillem vol. II*, Andorra la Vella, Editorial Andorra, 1988.

Esteve ALBERT: *Don Guillem*, Andorra la Vella, Editorial Andorra, 1987.

Esteve ALBERT: *El Calvari d'Andorra i el síndic Duran, 1881-1884 : la defensa dels drets, usos i costums dels andorrans, encarregada als veguers des del segle XIX*, Andorra la Vella, Editorial Andorra, 1990.

Esteve ALBERT: *El calvari d'Andorra i el Síndic Duran 1881-1884*, Andorra la Vella, Editorial Andorra, 1990.

Esteve ALBERT: *Els Síndics Duran : un esforç per resoldre els problemes de duana, la reforma política de finals del segle XIX*, Andorra la Vella, Editorial Andorra, 1989.

Esteve ALBERT: *La fi de la revolució andorrana, centenari*, Andorra la Vella, Editorial Andorra, 1985.

Antoni ARMENGOL: “La reforma de l’any 1866. Anàlisi i comentari”, *Quaderns d’Estudis Andorrans*, 4 (1979), p. 71-100.

Lídia ARMENGOL: “La parròquia d’Ordino al segle XIX. Estudi demogràfic-històric” *Quaderns d’Història*, 2 (1987), Institut d’Estudis Andorrans.

Lídia ARMENGOL: *Comportaments socials i mentalitats col·lectives. Els llegats eclesiàstics andorrans del s. XIX*, Andorra, M. I. Consell General, 1988.

Ladislau BARÓ: “La història del pensament polític andorrà”, *Una Història d’Andorra, Temàtica, 15a diada andorrana XXXIV Universitat Catalana d’Estiu 2002 Prada de conflent*, p. 113-122.

Roser BASTIDA: *Cent anys d’ensenyament a Andorra. Mil vuit-cents vuitanta-dos mil nou-cents vuitanta-set*. Andorra la Vella, 1987.

Miquel BATLLORÍ: “La crisi política d’Andorra el 1932-1933 i la seva repercussió a les diòcesis catalanes”, *L’Església i la II República Espanyola*, València, Edicions 3 i 4, 2002, p. 33-60.

Serge BERSTEIN: *Los regímenes políticos del siglo XX. Para una historia política comparada del mundo contemporáneo*, Barcelona, Ariel Historia, 1993

Jean-François BLADÉ: “Révolutions andorranes. Histoire d’une maison de jeu”, *Revue de l’Agenais*, vol. 6 (1879), p. 3-21. Recuperat d’internet (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k338595>).

Josep M. FIGUERAS: “Viatge del primer periodista català a Andorra. La Revolució d’Andorra vista per Valentí Almirall per al «Diari Català»”, en *Papers de Recerca Històrica*, Andorra, Societat Andorrana de Ciències, 1 (2003),

Arnau GONZÁLEZ: “Andreu Massó i López en la cruïlla andorrana dels trenta. Ensenyament i política”, Andorra, *Papers de Recerca Històrica*, 4 (2004), p. 47-62.

Arnau GONZÁLEZ: *La Cruïlla andorrana de 1933 : revolució de la modernitat*, Valls, Editorial Cossetània, 2009.

Maria Jesús LLUELLES: “Andreu Massó i López protagonista de les relacions institucionals andorranes durant la Segona República Espanyola”, *Quaderns d’Estudis Andorrans*, 7 (1996), p. 49-78.

Esteve LÓPEZ, Joan PERUGA i Carme TUDEL: *L’Andorra del segle XIX : de la Nova Reforma a la revolució del 1881*, Andorra la Vella, Grafinter, 1988.

Meritxell MATEU i François LUCHAIRE: *La Principauté d’Andorre, hier et aujourdhui*, Paris, Ed. Economica, 1999.

Jon P. MITCHELL: *Ambivalent Europeans. Ritual, Memory and the Public Sphere in Malta*, Nova York, Routledge, 2002.

Allan TODD: *Las revoluciones 1780-1917*, Madrid, Alianza Editorial, 2000.

Ferran TOLEDANO: “Tradició i canvi polític a l’Andorra del segle XIX”, en Ernest BELENGUER (dir.): *Història d’Andorra. De la Prehistòria a l’Edat Contemporània*, Barcelona, Edicions 62, 2006, p. 269.

Elisenda VIVES: “Una història de la història”, *Una Història d’Andorra, Temàtica, 15a diada andorrana XXXIV Universitat Catalana d’Estiu 2002 Prada de Conflent*, p. 27-55.